

ЗЕМНИЙ ДОБРОБУТ У ЖИТТІ ПРАВЕДНИХ І НЕПРАВЕДНИХ ЛЮДЕЙ У ВЧЕННІ ПАПИ ГРИГОРІЯ І (ДВОЄСЛОВА)

Розглянемо погляди папи Григорія І про ставлення праведних та неправедних людей до земних благ, наслідків наявності чи відсутності їх у житті цих людей, а також гіпотези Григорія І щодо причин наявності чи відсутності земного достатку в житті праведних і неправедних людей.

У людському суспільстві сформувалося різне ставлення людей до земних благ. Одні вважають, що дочасні блага їм підпорядковані і повинні служити засобами для задоволення життєвих потреб; інші ж, навпаки, у переконанні, що земні блага мають найвищу цінність, мимоволі стають залежними від них і роблять усе, щоб володіти дочасними благами. Постає питання: яку з цих двох позицій стосовно земних благ слід зайняти сучасній людині? Щоб відповісти на це запитання, звернімось до праць Отців Церкви – «справжніх майстрів»¹, учення яких незмінно залишається актуальним.² У нашій статті ми спиратимемося на погляди папи Григорія І (590-604), званого також Великим, а в православній традиції – Двоєсловом³, який акумулював у своєму вченні найцінніші ідеї патристичної епохи.⁴

¹ Див.: Instrukcja Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego. O studium Ojców Kościoła w formacji kapłańskiej // *Vox Patrum* 10/18 (1990) 20.

² Див.: L. Małunowiczówna. Aktualność Ojców Kościoła // *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej* / ред. K. Wojtyła. Lublin 1973, с. 137-146; M. Pellegrino. Czy Ojcowie Kościoła mają coś do powiedzenia współczesnemu człowiekowi? // *Vox Patrum* 9/16 (1989) 111-120.

³ На тему актуальності вчення Григорія Великого див.: J. Leclercq. Actualité de Grégoire le Grand // *Grégoire le Grand: Colloques internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique* / ред. J. Fontaine, R. Gillet, S. Pellistrandi. Paris 1986, с. 681-684.

⁴ Див.: B. Czesz. Święty Grzegorz Wielki – wzór człowieka i pasterza // *Teologia patrystyczna* 2 (2005) 8-9.

Григорій Великий часто звертається до теми наявності та відсутності земного добробуту у житті двох категорій людей – праведних та неправедних⁵, які мають цілком відмінне ставлення до дочасних благ. Позиція праведних гідна наслідування – вона є прикладом слушного сприйняття земних благ. Натомість позиція неправедних заслуговує на осуд і догану. У цій статті, яка складається з трьох частин, ми детально розглянемо згадані позиції. У першій частині ми обговоримо ставлення праведних і неправедних до земного добробуту, у другій – наслідки його наявності та відсутності в житті обох категорій людей, а третю частину присвятимо питанню таємниці, якою є наявність чи відсутність земного добробуту в житті праведних і неправедних.

1. Ставлення до земних благ

1.1 Позиція праведних людей

Григорій Великий у своєму *Коментарі на Книгу Йова* пише, що праведники усвідомлюють справжню вартість дочасних благ – знають, що ці блага недосконалі. Заглиблюючись у небесну дійсність і духовно підносячись над усім, що пов'язане з цим світом, вони розуміють, що тимчасові блага цього життя не належать до вищого світу (*altum non est*)⁶ – вони швидкоплинні (*transitoria*⁷, *fuga rerum labentium*⁸) і є нічим (*nulla esse*⁹, *nihil esse*¹⁰). Праведні відводять тимчасовим благам належне місце в ерархії цінностей – нижче від Божественної дійсності.¹¹ Вони вважають також, що ці блага не вартісніші за людину, а підвладні їй¹², тому й користуються ними

⁵ Згідно з ученням Григорія Великого, праведні люди – це особи, які ревно дбають про духовну досконалість. У їхній ерархії цінностей перше місце займає Бог, а все інше підпорядковане Божим справам. Неправедні люди – це особи, які легковажать, нехтують Богом. У їхній ерархії цінностей перше місце займають справи цього світу, яким усе підпорядковане. Григорій Великий часто протиставляє мудрість праведних людей (*sapientia iustorum*) мудрості цього світу (*sapientia huius mundi*). Див.: Gregorius Magnus. *Moralium Libri sive Expositio in Librum Beati Iob* (далі – *Moralia*) X, 29, 48. Поп.: С. Dagens. *Saint Grégoire le Grand: Culture et expérience chrétiennes*. Paris 1977, с. 41-42. Детальніше про категорії людей у творчості Григорія Великого див.: F. Gastaldelli. *Teologia e retorica in san Gregorio Magno: Il ritratto nei «Moralia in Iob»* // *Salesianum* 29/2 (1967) 269-299.

⁶ Див.: *Moralia* VII, 35, 5, 53.

⁷ Див.: Там само V, 40, 72.

⁸ Див.: Там само XII, Praefatio.

⁹ Див.: Там само I, 25, 34.

¹⁰ Див.: Там само IX, 61, 92; V, 1, 1; XV, 57, 68.

¹¹ Див.: Там само II, 9, 15; II, 10, 18. Поп. Augustinus. *Enarrationes in Psalmos CXLIII*, 18.

¹² Див.: *Moralia* VII, 35, 53. Поп. S. Rosik. *Finalizm życia chrześcijańskiego w świetle twórczości papieża Grzegorza Wielkiego*. Lublin 1980, с. 88-89.

належним чином – як засобами для задоволення життєвих потреб – і не прив'язуються до них душевно.

Правильно ставлячись до земних благ, праведні визнають, що минулі блага не можуть приносити істинного щастя, тому намагаються абстрагуватися від радості, яку могло б викликати володіння ними.¹³ Праведні прагнуть відчувати не земну радість, яка має негідні наслідки, а радість, пов'язану з духовною дійсністю.

1.2 Позиція неправедних людей

Григорій Великий вважає, що неправедні люблять земні блага, тому що, за їхніми уявленнями, ці блага мають найвищу вартість (*quasi summa diligunt bona temporalia*).¹⁴ Ці начебто найвищі блага є, на їх переконання, цілком вистачальними (*sufficere*) для людини.¹⁵ Тому безчесні люди прагнуть таких благ немов чогось великого (*pro magno praesentia appetere*)¹⁶ і гідного людської любові, що нібито приносить радість (*laetae res*) і робить людей щасливими¹⁷.

Григорій Великий стверджує, що для негідних людей земні блага є ціннішими від людини і навіть від самого Бога. Вони оцінюють іншу людину за наявністю або відсутністю в неї дочасного добробуту. Визнаючи земні блага за найвищі (*summa*), вони вважають за ніщо (*nihilum*) людей, які ними не володіють подостатком.¹⁸ Часто трапляється так, що ті, які шанували людину, коли їй добре велося, переслідують її, коли її спіткає лихо. Так виявляється, що вони любили не особу, а земний добробут, яким вона володіла.¹⁹

Григорій Великий рішуче стверджує, що це помилковий погляд на земні блага. Причиною помилки є те, що негідні не розуміють духовних речей, цінність яких, за переконанням Папи, набагато вища від цінності земних речей. Щоб оцінити якусь дійсність, необхідно над нею піднятися. Розум негідних людей духовно не підноситься над земною дійсністю, тому вони не можуть її об'єктивно оцінити.²⁰ Не задумуючись над вічністю позаземного

¹³ Див.: *Moralia* XXII, 4, 6.

¹⁴ Див.: Там само XX, 26, 55; XI, 33, 45.

¹⁵ Див.: *Moralia* X, 30, 49. Пор.: Augustinus. *Enarrationes in Psalmos* CXLIII, 18.

¹⁶ Див.: Там само III, 24, 47.

¹⁷ Див.: Там само XV, 56, 63; XV, 57, 68. Згідно з ученням Григорія Великого, радість (*delectatio*), без якої людина не може існувати, природно виникає з любовної прив'язаності людини до конкретного виду благ – чи то земних, чи то духовних. Див.: *Moralia* XVIII, 9, 16.

¹⁸ Див.: *Moralia* XX, 26, 55.

¹⁹ Див.: Там само VII, 24, 29. Пор.: S. Sojka. *Ideal życia kapłańskiego w świetle pism świętego Grzegorza Wielkiego*. Lublin 2003, с. 194-195; S. Rosik. *Finalizm*, с. 65.

²⁰ Див.: *Moralia* VIII, 13, 28. Пор.: S. Sojka. *Ideal życia*, с. 215-216; S. Rosik. *Finalizm*, с. 88.

життя²¹, вони не усвідомлюють швидкоплинності земного²². У непевному земному житті вони вважають надійними і довговічними ненадійні земні блага.²³ Занедбуючи роздуми про вічну батьківщину, неправедні переконані, що їхньою єдиною батьківщиною є земна дійсність, хоч насправді вона є вигнанням.²⁴

2. Наслідки володіння земними благами

Григорій Великий пише, що дочасний добробут негативно впливає на людську свідомість. Проте цей вплив ще не обов'язково породжує негативні наслідки. Лише від того, яку позицію займе людина стосовно цього впливу, залежить те, чи земні блага, якими вона володіє, принесуть позитивні чи негативні наслідки. У цій частині статті ми детально розглянемо погляди Григорія Великого про те, якими є наслідки забезпеченого земним достатком життя. Спершу представимо основний наслідок, яким є обтяження ума, а в двох наступних пунктах – реакцію на це обтяження праведних і негідних людей. У темі володіння земним достатком Григорій Великий водночас порушує проблему його відсутності. Отож, в останньому пункті ми представимо ситуацію відсутності земного достатку в житті достойних і в житті безчесних людей.

2.1 Обтяження ума

Григорій Великий впевнений, що основним наслідком володіння земними дарами, який стосується як праведних, так і неправедних, є обтяження ума. Воно полягає у відчутті неспокою, викликаного турботами про земні блага, та в спокусах, пов'язаних з володінням цими благами.

Григорій Великий підкреслює, що володіння земними благами пов'язане з турботами про набування цих благ і розпорядження ними.²⁵ Ці турботи не дають людині змоги повністю зосередитися на духовній дійсності й відвертають її увагу від духовних благ.²⁶ Земний достаток, з яким пов'язані

²¹ Див.: *Moralia* VIII, 13, 28.

²² Див.: Там само VIII, 10, 25; VIII, 13, 28. Пор.: S. Rosik. *Finalizm*, с. 89.

²³ Див.: *Moralia* XII, 37, 42.

²⁴ Пор.: Там само VIII, 13, 28; XVI, 64, 78; I, 25, 34; XVIII, 41, 66. Пор.: S. Rosik. *Finalizm*, с. 77; C. Dagens. *Saint Grégoire*, с. 351. Представлене вчення Григорія Великого подібне до поглядів св. Августина, який стверджував, що прийняття земних благ за джерело щастя є помилкою, тому що людина підпорядковує себе їм і нижчі речі визнає за вищі. Див.: Augustinus. *De libero arbitrio* I, 15, 33-16, 35; *De vera religione* XI, 21; XII, 23. Пор.: J. M. Rist. *Augustine: Ancient Thought Baptized*. Cambridge 1997, с. 162; W. S. Babcock. "Cupiditas" and "Caritas": The Early Augustine on Love and Human Fulfilment // *The Ethics of St. Augustine* / ред. W. S. Babcock. Atlanta 1991, с. 48-49.

²⁵ Див.: *Moralia* XIII, 41, 46. Пор.: S. Rosik. *Finalizm*, с. 82.

²⁶ Див.: *Moralia* V, 1, 1. XIII, 41, 46.

земні турботи, не лише відволікає людський дух від турботи про духовні блага, а й, будучи привабливим, становить приховану спокуси, бо може прив'язати людський дух до минущих речей і відвернути від стремління до вічної єдності з Богом²⁷. У цьому контексті Григорій Великий стверджує, що турботи і спокуси, пов'язані із земним добробутом, дуже сильно обтяжують ум людей.²⁸

2.2 Подолання обтяження ума – реакція праведних на земний достаток

Григорій Великий переконаний, що праведні люди не піддаються обтяженню, спричиненому володінням земними благами, а активно опановують його. Спершу, підкреслює він, необхідно подолати тягар спокус, і праведні люди, на його думку, ревно змагаються, щоб їх перемогти.²⁹ Якщо ж людина поступається спокусам цього роду, у неї насамперед виникає почуття внутрішньої прив'язаності до них. Григорій Великий стверджує, що праведні люди долають спокуси, пов'язані з земним добробутом, і не прив'язуються до земного достатку.³⁰ Вони не прагнуть дочасних благ³¹ і не докладають надмірних зусиль для їх надбання³².

У вченні Григорія Великого праведні люди відкидають любов до земних благ, відмовляються прагнути їх і не відчують земної радості, яка виникає з прив'язаності до них.³³ Григорій пише про це, вдаючись до своєрідної гіперболи: *Радість теперішнього життя, яку неправедні вважають за велике благо, праведні визнають за гній (stercora)*³⁴. Він стверджує, що праведні впродовж земного життя долають спокуси земної радості й не лише не втішаються земним добробутом, а й відчують гіркоту³⁵. Для праведних будь-який земний достаток насправді не є достатком, адже в цьому житті вони все одно віддалені від досконалого споглядання Бога, а

²⁷ Див.: *Moralia* V, 1, 1.

²⁸ Див.: Там само XIII, 41, 46; V, 1, 1; IV, 21, 40. Поп.: С. Е. Straw. «Adversitas» et «Prosperitas»: une illustration du motif structurel de la complémentarité // *Grégoire le Grand: Colloques internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique* / ред. J. Fontaine, R. Gillet, S. Pellistrandi. Paris 1986, с. 281.

²⁹ Див.: *Moralia* XX, 38, 73.

³⁰ Див.: Там само XX, 38, 73.

³¹ Див.: Там само V, 11, 20; VIII, 26, 45.

³² Див.: Там само VIII, 54, 92; VII, 21, 25; XXXV, 14, 30-31.

³³ Див.: Там само VII, 21, 25; XXII, 4, 6; V, 1, 1; XIV, 8, 10; XXII, 3, 5; XVIII, 41, 66; VIII, 26, 45; XV, 30, 36; XX, 38, 73; XXII, 2, 4.

³⁴ Там само XV, 4, 5: «Gaudia etenim vitae praesentis, quae iniusti aestimant magna bona, iusti stercora deputant».

³⁵ Див.: *Moralia* XVI, 26, 31-32.

лише воно заспокоїло б їхні прагнення³⁶. Тому, навіть утішаючись земним добробутом, вони відчують сум.³⁷

Згідно з ученням Григорія Великого, пережиття земної радості звертає ум людини до гордості.³⁸ Оскільки праведні не відчують такої радості, їх не опановує спокуса гордості.³⁹ Володіючи зовнішніми дарами, вони не тільки не вивищуються, а й ще більше поглиблюють свою покору⁴⁰, бо-ячись, щоб наявність тих дарів не перешкодила їм досягнути вічне життя⁴¹.

Подолавши спокуси, які породжені володінням земними благами, достойні люди розпоряджаються цими благами як засобами для досягнення позитивних результатів. Папа Григорій констатує, що праведні володіють отриманими від Бога маєтками як засобами, необхідними для життя, і гідно їх використовують.⁴² Це проявляється у ставленні достойних людей до ближніх. Наш Автор пише, що з любови до Небесної батьківщини праведні роздають земні блага тим людям, які того потребують.⁴³ Творячи милосердя, вони набувають духовних благ.⁴⁴ Таким чином, можна ствердити, що володіння земними благами та пов'язані з цим клопоти не тільки не перешкоджають праведним людям прагнути Бога, а навпаки, ведуть до Нього.⁴⁵

Григорій Великий розвинув концепцію правильного володіння дарами, яка полягає в поєднанні активного способу життя, пов'язаного із зайнятістю земними справами, з контемплятивним життям. Згідно з цією концепцією, обидві грані життя взаємно доповнюють і вдосконалюють одна одну. Активне життя, наповнене добрими вчинками, у цьому випадку не загрожує контемплятивному життю, а навпаки, завдяки набуванню чеснот, стає приготуванням до контемпляції. Натомість контемпляція утверджує людину в чеснотах і допомагає слушно розпоряджатися земними справами.⁴⁶

³⁶ Див.: *Moralia* XX, 38, 73.

³⁷ Див.: Там само V, 2, 2; XX, 38, 74; XVI, 26, 31-32; XVIII, 41, 66.

³⁸ Див.: Там само III, 9, 16.

³⁹ Див.: Там само XX, 38, 73; XXXI, 28, 55; XX, 19, 45.

⁴⁰ Див.: Там само XX, 38, 73; XXVI, 40, 73.

⁴¹ Див.: Там само V, 1, 1; XX, 33, 65.

⁴² Див.: Там само VIII, 26, 45; XV, 47, 53; *Hom. Ev.* II, 36, 12-15. Пор.: S. Sojka. *Ideal życia*, c. 217; S. Rosik. *Finalizm*, c. 89.

⁴³ Див.: *Moralia* XXII, 3, 5

⁴⁴ Див.: Там само XXXII, 21, 42. Пор.: L. Bielas. *Chrześcijanin a dobra materialne w myśli św. Grzegorza Wielkiego // Teologia patrystyczna 2* (2005) 127-128; його ж *Życie codzienne papieża Grzegorza Wielkiego w świetle jego korespondencji // Charakteria Tito Górski Oblata / ред. S. Stabryła, R. M. Zawadzki. Kraków 2003, c. 14-15; S. Sojka. *Ideal życia*, c. 205.*

⁴⁵ Див.: *Moralia* VIII, 12, 27; VII, 33, 49.

⁴⁶ Пор.: R. A. Markus. *Grzegorz Wielki / перекл. P. Nehring. Warszawa 2003, c. 21-28, 31-42; P. Gwiazda. *Życie kontemplacyjne według św. Grzegorza Wielkiego. Warszawa 2001, c. 121-135; S. Sojka. *Ideal życia*, c. 76-77, 121-134; S. Frank. *Actio und contemplatio bei Gregor dem Grossen // Trierer theologische Zeitschrift 78* (1969) 287-293; A. Ménager. *La contemplation d'après***

У питанні належного використання земних дарів Григорій Великий продовжує біблійно-патристичну традицію. У біблійній традиції праведні – як убогі, так і заможні, які духовно відмежувалися від дочасних благ, тобто зуміли уникнути душевної прив'язаності до них, – називаються убогими духом (Мт. 5;3)⁴⁷. У патристичній традиції яскравим представником такого погляду був Климент Александрійський. Він навчав, що самі по собі дочасні блага нікого не виключають із Божого Царства. Потрібно лише позбутися пристрасти до них. Дочасні дари повинні бути засобами для досягнення добрих цілей.⁴⁸ Також інші Отці, які прямо чи посередньо вплинули на вчення Григорія Великого, вважали, що злом є не володіння земними благами, а внутрішня прив'язаність до них. Так, Амвросій Медіоланський стверджує, що земні блага треба використовувати в слухних цілях, особливо благодійних. Блага світу є спільними, тому треба подбати, щоб до них мали доступ усі люди.⁴⁹ В обговорюваному питанні Григорій, мабуть, найбільше покликався на вчення св. Августина, який розрізняв дві позиції стосовно земних благ: черпання радості від них (*frui*) та їх використання (*uti*). Першу позицію він критикує, а другу схвалює.⁵⁰ Негідним є

saint Grégoire le Grand // *La vie spirituelle, ascétique et mystique* 5/9 (1924) 242-282; P. Courcelle. «Habitaré secum» selon Perse et selon Grégoire le Grand // *Revue des Études Anciennes* 69 (1967) 266-279; G. R. Evans. *The Thought of Gregory the Great*. Cambridge 1986, с. 109, 117.

⁴⁷ Пор.: В. Gordon. *The Economic Problem in Biblical and Patristic Thought*. Leiden – New York – København – Köln 1989, с. 71.

⁴⁸ Див.: Clemens Alexandrinus. *Quis dives salvetur?* 11-14; Clemens Alexandrinus. *Stromata* VII, 70, 7. Пор.: J. Pałucki. *Dobre bogactwo*. Lublin 1992; В. Gordon. *The Economic Problem*, с. 84-88; E. dal Covolo. Stanowisko Ojców przednicejskich wobec niektórych aspektów życia świeckiego // *Ojcowie Kościoła wobec filozofii i kultury klasycznej* / ред. F. Drączkowski, J. Pałucki, M. Szram. Lublin 1998, с. 29; J. P. Wogaman. *Christian Ethics: A Historical Introduction*. Kentucky 1993, с. 39-40; M. Żywczyński. Zagadnienie «bogactwa» w życiu pierwszych chrześcijan // *Dziś i Jutro* 11/14 (1955) 2; A. Borkowski. Два poglądy na własność prywatną: starochrześcijański i współczesny mu pogański // *Ateneum Kapłańskie* 20/34 (1934) 373-374.

⁴⁹ Див.: Ambrosius. *Epistulae* 58, 69; *De officiis ministrorum* II, 16, 78; *De Nabuthae* 1, 2; 5, 19; 3, 11-12. Пор.: H. Gulbinowicz. Etyczne poglądy św. Ambrożego na dobra materialne i prawo własności // *Studia Warmińskie* 1 (1964) 272-274; J. Pałucki. *Święty Ambroży jako duszpasterz w świetle eksportacji pastoralnych*. Lublin 1996, с. 169; R. Pankiewicz. Stosunek św. Ambrożego w «De Nabuthae» do własności i jałmużny // *Vox Patrum* 6/11 (1986) 556-557; K. Gurda. Wspomaganie ubogich i potrzebujących w Kościele Mediolańskim za czasów św. Ambrożego // *Vox Patrum* 16/30-31 (1996) 151-159.

⁵⁰ Див.: Augustinus. *De doctrina christiana* I, 3, 3; *De moribus Ecclesiae* I, 20, 37. Пор.: W. E. Mann. Inner-life Ethics // *The Augustinian Tradition* / ред. G. B. Matthews. Berkeley – Los Angeles – London 1999, с. 147; M. Lohr. Problematyka etyczna w «De civitate Dei» św. Augustyna // *Roczniki Filozoficzne* 16/1 (1968) 73; A. Borkowski. Własność prywatna według św. Augustyna // *Studia Augustyńskie* / ред. A. Borkowski. Warszawa 1931, с. 99; K. Mazurkiewicz. Używanie dóbr świata w pojęciu św. Augustyna // *Św. Augustyn* / ред. S. Bross. Poznań 1930, с. 137, 139; J. P. Wogaman. *Christian Ethics*, с. 59-60; D. J. MacQueen. St. Augustine's Concept of Property and Ownership // *Recherches Augustiniennes* 8 (1972) 200, 209-212; J. M. Rist. *Augustine*, с. 163.

не володіння земними благами, а неправильне ставлення людини до них.⁵¹ Святий Августин особливо наголошує на тому, що земні блага мають використовуватися з благої метою.⁵²

2.3 Улягання обтяженню ума – реакція неправедних на земний достаток

Григорій Великий пише, що неправедні піддаються спокусам володіння земними благами, а це веде до відданості земним турботам. Улягаючи спокусам надмірної прив'язаності до земних благ, неправедна людина починає любити й прагнути лише цього виду блага.⁵³ Внутрішня прив'язаність до благ цього світу назовні проявляється в тому, що людина клопочеться та докладає великих зусиль, аби їх нагромадити.⁵⁴ Безперервно набуваючи дочасних благ, вона дедалі більше їх прагне⁵⁵ і, таким чином, стає внутрішньо поневоленою земними прагненнями та клопотами⁵⁶. Разом зі зростанням земних прагнень зростає земна радість⁵⁷, яка оволодіває їхнім розумом⁵⁸. Проте ця радість змішується зі страхом втратити здобуті блага.⁵⁹

Наростання земної радості у свідомості неправедних веде до гордості. Цю гордість може породжувати або переконаність людини в тому, що нагромадженням земних благ вона завдячує власним зусиллям, або впевненість у тому, що вони є нагородою Бога за її праведність.⁶⁰

Усе це, на думку Григорія Великого, веде до цілковитого знищення духовної сфери людини.⁶¹ За земними турботами неправедна людина забуває

⁵¹ Див.: Augustinus. *De libero arbitrio* I, 15, 33. Пор.: W. S. Babcock. "Cupiditas" and "Caritas", с. 48-54; W. E. Mann. *Inner-life Ethics*, с. 147.

⁵² Див.: Augustinus. *Enarrationes in Psalmos* CII, 12. Пор.: B. Gordon. *The Economic Problem*, с. 128. Треба зазначити, що Григорій Великий відмежовується від поглядів, які закликають до радикального відречення від благ цього світу. У такому дусі висловлювалися автори *Дідахе*, *Пастиря Єрми*, *Листа Варнави*, *Першого листа святого Климентія* та Тертуліяна. Пор.: E. dal Covolo. *Stanowisko Ojców przedniejszych*, с. 29; B. Gordon. *The Economic Problem*, с. 81-84; J. P. Wogaman. *Christian ethics*, с. 28; M. del Verme. *Medio giudaismo e Didaché: il caso della comunione dei beni* (Did. 4, 8) // *Vetera Christianorum* 32 (1995) 293-320.

⁵³ Див.: *Moralia* VI, 6, 7.

⁵⁴ Див.: Там само VII, 21, 25.

⁵⁵ Див.: Там само XXXIII, 1.

⁵⁶ Див.: Там само XXX, 15, 50; VIII, 54, 91.

⁵⁷ Див.: Там само XX, 15, 38.

⁵⁸ Див.: Там само XIV, 8, 10; XXVII, 16, 32; XVIII, 21, 34.

⁵⁹ Див.: Там само X, 21, 39; XXVI, 17, 31.

⁶⁰ Див.: Там само III, 9, 16; VI, 16, 26; XIII, 33, 37; IX, 66, 106; VIII, 36, 60; XVI, 59, 72; VII, 32, 48; VI, 7, 9; XII, 37, 42; III, 7, 10; XVIII, 18, 29; VIII, 54, 92; XXXIII, 1; XI, 31, 43.

⁶¹ Див.: Там само VII, 21, 25; IX, 36, 56. Пор.: J. L. Houlden. *Ethics and the New Testament*. Oxford 1973, с. 90; R. Schnackenburg. *Nauka moralna Nowego Testamentu* / перекл. F. Dylewski. Warszawa 1983, с. 113-114; B. Gordon. *The Economic Problem*, с. 45-46.

про Бога.⁶² Ще більшої шкоди завдає наростання земної радості⁶³, бо люди стають нечутливими до духовних речей і до гріха.⁶⁴ Адже людський дух, як тільки потрапляє в гріх (у випадку володіння земними благами ним є почуття прив'язаності до них), щораз більше занедбує турботу про свій стан.⁶⁵ Духовна деградація людини проявляється назовні в лихих вчинках. Папа Григорій пише, що коли негідні люди володіють земними благами, то вони тільки й думають, як використати на зло отримані від Бога земні дари.⁶⁶

Таким чином, володіння земними благами, з усіма згаданими негативними наслідками, призводить до того, що людина щораз більше підпорядковується владі диявола. Уже саме відчуття внутрішньої близькості і прив'язаності до земних благ є наслідком позитивної відповіді людини на спокуси диявола.⁶⁷ Поступове утвердження в таких настроях свідчить про щораз більшу підпорядкованість дияволу.⁶⁸ Григорій Великий переконаний, що кінцевим результатом володіння земними благами для неправедних є вічне терпіння в позаземному житті.⁶⁹ Він пише, що людина, яка чинить зло, але користує з дочасного добробуту, яка не стримує себе від лихих вчинків, але втішається щедрістю отриманих від Бога земних дарів, стягує на себе вічне покарання.⁷⁰ І лише тоді, коли настане це покарання, така людина зрозуміє, яким суетним було все, чим вона володіла в земному житті.⁷¹

2.4 Відсутність земного добробуту в житті праведних і неправедних

Григорій Великий говорить не лише про те, які наслідки має наявність земного добробуту в житті різних категорій людей, а й про наслідки його відсутності. Він стверджує, що для достойних людей ні наявність, ні відсутність земного добробуту не має негативних наслідків, а лише позитивні: вони можуть духовно відмежуватися від цих благ, а отже, проявляють

⁶² Див.: *Moralia* XII, 53, 60; XXVII, 13, 24-25; XXXIII, 3, 9. Пор.: С. Е. Straw. «Adversitas» et «Prosperitas», с. 281.

⁶³ Див.: *Moralia* XVIII, 41, 66; XX, 26, 55.

⁶⁴ Див.: Там само XXVI, 17, 33; XXVII, 17, 33; XXVII, 16, 32; XV, 56, 65; XV, 41, 47; XVI, 64, 78.

⁶⁵ Див.: Там само XX, 14, 37; XXII, 2, 4; VIII, 54, 91.

⁶⁶ Пор.: Там само XXXIII, 1, 3; XIV, 10, 12; XVI, 59, 72; XXIV, 25, 52; XVI, 59, 73; VI, 6, 7.

⁶⁷ Григорій Великий переконаний, що диявол намагається так використати земні дари, котрі людина отримує від Бога як засоби для задоволення потреб, аби за їх допомогою зробити людину негідною. А негідною є передовсім постава любови і прив'язаності до земних благ. Див.: *Moralia* XXXII, 21, 40.

⁶⁸ Див.: Там само XXXIII, 5, 11; XXXIII, 1; XIV, 21, 25.

⁶⁹ Див.: Там само XV, 57, 68; VI, 7, 9; XV, 23, 27; XV, 13, 15; XV, 30, 36; X, 18, 35; *Hom. Ev.* II, 40, 3.

⁷⁰ Див.: *Moralia* XVI, 66, 80; XXVI, 18, 33.

⁷¹ Див.: Там само XVIII, 18, 29.

велич духа. Праведна людина, не прив'язана душевно до добробуту, не впадає у розпач, коли його втрачає⁷², і надалі залишається вірною Богові. Таким чином виявляється, що вона не була прив'язана до дочасних благ і що для неї важливіше перебувати у внутрішній злуці з Богом, ніж із втраченими дарами. Так, праведний Йов з допусту Бога страждав, однак не перестав Його любити. Тим самим він довів, що любив Бога не тільки тоді, коли мав достаток, а й у скрутний час, тоді як багато людей у несприятливих обставинах перестають любити Бога⁷³.

Григорій Великий переконаний, що праведні люди не бояться земних втрат⁷⁴, вони воліють терпіти нестатки, ніж володіти земними дарами, тому що добробут більше обтяжує їх, ніж щось інше⁷⁵. Тягар земних благ загрожує духовному життю, тому такі люди навіть хочуть їх позбутися.⁷⁶ Добровільно відрікаючись від земних благ⁷⁷, праведні отримують можливість дбати тільки про душу⁷⁸.

Зовсім по-іншому виглядає ситуація, коли нужду терплять негідні люди.⁷⁹ Будь-які несприятливі обставини їх непокоять, а це є проявом слабкості духа та душевної прив'язаності до земних благ.⁸⁰ Страждання, пов'язане з втратою земних благ, впливає на ставлення неправедних до Бога. Втішаючись добробутом (тоді як інші люди страждають від нужди), вони роблено прославляють Божу справедливість.⁸¹ Коли ж терплять нужду, бунтуються проти Бога, бо вважають себе несправедливо осудженими праведниками.⁸²

В іншому місці Григорій Великий стверджує, що неправедний не боїться Бога, коли процвітає в добробуті, і лише тоді, коли зазнає терпіння, – починає боятися.⁸³ Отже, втрата земних благ може бути для негідної лю-

⁷² Див.: *Moralia* X, 21, 39; XXXI, 28, 55; XX, 19, 45; XI, 34, 47; XXXI, 28, 55; XX, 33, 65. Пор.: С. Е. Straw. «Adversitas» et «Prosperitas», с. 278-281.

⁷³ Див.: *Moralia* II, 16, 29; XV, 56, 63; II, 9, 15; II, 10, 18. Пор.: L. Nieścior. Implikacje moralne nauki o czasie w «Moraliach» św. Grzegorza Wielkiego // *Teologia Patrystyczna* 2 (2005) 84.

⁷⁴ Див.: *Moralia* X, 21, 39; XXII, 16, 40.

⁷⁵ Див.: Там само V, 1, 1.

⁷⁶ Див.: Там само XIII, 42, 47; V, 1, 1; VIII, 54, 92; V, 2, 2.

⁷⁷ Див.: Там само VIII, 26, 45; XXII, 3, 5. Пор.: S. Rosik. *Finalizm*, с. 87.

⁷⁸ Ідею добровільного відречення від дочасних благ з метою цілковитої присвяти себе Божому царству Григорій Великий запозичує з євангельського вчення (Лк. 5:11; 5:28; 9:1-3), яке в цьому питанні не є радикальне, тобто не відкидає володіння земними благами (Лк. 19:1-10). Пор.: В. Gordon. *The Economic Problem*, с. 64-66, 71-76.

⁷⁹ Див.: *Moralia* XX, 15, 38; XV, 49, 55.

⁸⁰ Див.: Там само VII, 32, 48; XI, 34, 47; XI, 34, 47; XXVI, 17, 30; VIII, 54, 91.

⁸¹ Див.: Там само VIII, 36, 59.

⁸² Див.: Там само VIII, 36, 59; XVI, 62, 76. Пор.: С. Е. Straw. «Adversitas» et «Prosperitas», с. 281.

⁸³ Див.: *Moralia* XVIII, 10, 17; VII, 32, 48.

дини не лише приводом до бунту проти нібито несправедливого Бога, а й нагодою для навернення та наближення до Нього.

3. Таємниця наявності чи відсутності земного достатку в житті праведних і неправедних людей

У наявності (чи відсутності) земного добробуту в людському житті криється своєрідна таємниця, і Григорій Великий намагається її розгадати. Він звертає увагу на те, що в земному житті безбожні люди здебільшого процвітають, а побожні терплять нужду⁸⁴, і каже, що Божественні вирокі, пов'язані з процвітаням негідних людей та приниженням праведних, є вельми таємничими (*valde occulta*).⁸⁵

Ймовірно, що праведні очищуються стражданням, щоб звільнитися від вічного терпіння. А те, що земні блага отримують негідні люди, можна розуміти як акт Божого милосердя щодо них: у цьому світі вони ще приймають добро, а у вічності їх очікують лише вічні муки. Докази правдоподібності цієї гіпотези Григорій Великий знаходить у Євангелії від Луки (Лк. 16:25), автор якого зображає убогого Лазаря, що після земних страждань втішається небесним щастям, і негідного багача, який отримав добро в земному житті, але, не використавши його в добрих цілях, у вічності зазнає страждань.⁸⁶

Попри те, що вищенаведене пояснення є гіпотетичним, у деяких фрагментах творів Григорія Двоєслова воно звучить як безсумнівне: часто негідним людям ведеться добре в цьому житті, а праведні переживають лихо, тому що у вічності праведним приготоване справжнє процвітання, а негідникам – справжнє зло.⁸⁷ Немає нічого дивного в тому, що праведні в цьому світі зазнають невдач, а неправедні втішаються процвітаням, адже справжню вартість має лише нагорода, яку людина отримує у вічності.⁸⁸

В основі поглядів Григорія Великого є його переконання в тому, що терпіння відіграє надзвичайно важливу роль в процесі духовного вдосконалення людини, а добробут може спричинити її духовний занепад. Папа стверджує, що земний добробут ще не свідчить про правоту й бездоганність людини. Багато людей через терпіння досягають вічне життя, а серед тих, хто не зазнав страждань, багато доходять до вічних мук. Григорій Великий переконаний, що праведні страждають у цьому житті, тому що приготовляються

⁸⁴ Див.: *Moralia* XIV, 7, 8.

⁸⁵ Див.: Там само V, 1, 1.

⁸⁶ Див.: Там само V, 1, 1; *Hom. Ev.* II, 40, 6.

⁸⁷ Див.: *Moralia* XIV, 6, 7.

⁸⁸ Див.: Там само XV, 55, 62. Пор.: С. Е. Straw. "Adversitas" et "Prosperitas", с. 279; P. Catry. *Épreuves du juste et mystère de Dieu: Le commentaire littéral du Livre de Job par saint Grégoire le Grand // Revue des Études Augustiniennes* 18 (1972) 124-144.

до вічності. Дочасне зло сприяє їм на цій дорозі, збільшуючи їхнє внутрішнє духовне благо. Праведні не отримують земного добробуту, тому що він може стати перешкодою у їхньому духовному поступі. Відність праведних – це їхній тернистий шлях (*iter asperum*) до Небесної батьківщини.⁸⁹

Негідні люди втішаються добробутом на цій землі, тому що в позаземному житті їх чекає не що інше, як вічне терпіння. Лихим людям дозволено довго й нібито щасливо перебувати на цьому світі, тому що Бог тепер просто терпить тих, яких потім засуджує навічно.⁹⁰ Неправедні не проявляють духовних прагнень, тому їм відмовлено в корисному стражданні, а послано добробут, який вони використовують для збільшення зла.⁹¹ Образно кажучи, негідні люди немовби мандрують чудовими луками (*atropa prata*) до в'язниці (*carcer*)⁹² або до прірви (*fovea*)⁹³.

Папа Григорій переконаний, що Бог, дозволяючи негідним людям втішатися земним добробутом, допускає, щоб їм велося в їхній негідній діяльності, мета якої набуття дочасних благ. Він стверджує, що лихі люди накопичують земні дари завдяки щораз лихійшій поведінці й тимчасово живуть нібито щасливо.⁹⁴ Хоч вони й відкидають благодать, Господь залишає за ними свободу вибору та відповідальність за їхній вибір.⁹⁵

Погляди Григорія Великого на убогість як на привілейований стан, а на багатство як на нікчемний стан глибоко закорінені в біблійній традиції. За старозавітною девтерономічною традицією, праведна людина, яка дотримується заповідей, одержує від Бога земні дари (Єр. 17:10; 25:14; Тов. 13:1-18; Іс. 3:10; Йов. 34:11).⁹⁶ Згодом, з виникненням віри у воскресіння (Іс. 24-26; 2 Мак. 7:9-11; Дан. 12:1-3), настає переміна цінностей.⁹⁷ Відтоді нагорода і покарання пов'язуються не із земною дійсністю, а з дійсністю життя у вічності. Справжньою нагородою вважається вже не земний добробут, а віч-

⁸⁹ Див.: *Moralia* XXI, 4, 8; XXXIV, 22, 45; XV, 43, 49.

⁹⁰ Пор.: Там само V, 18, 35; XV, 61, 72; XXI, 4, 8.

⁹¹ Див.: Там само XXXIV, 22, 45.

⁹² Див.: Там само VI, 6, 8.

⁹³ Див.: Там само XXI, 4, 8.

⁹⁴ Див.: Там само VI, 6, 7.

⁹⁵ Див.: Там само XII, 43, 48; V, 18, 35.

⁹⁶ Див.: С. Jakubiec, *Księga Hioba: Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy*. Poznań – Warszawa 1974, с. 247; J. L. d'Aragon, X. L. Dufour, *Szczęśliwość // Słownik teologii biblijnej* / ред. X. L. Dufour; перекл. К. Romaniuk. Poznań – Warszawa 1985, с. 933-936; S. H. Blank, *Happiness // The Interpreter's Dictionary of the Bible: An Illustrated Encyclopedia*, т. 2 / ред. G. A. Buttrick та ін. New York 1962, с. 523; B. Gordon, *The Economic Problem*, с. 12-13.

⁹⁷ Див.: S. Łach, *Księga Powtórzonego Prawa: Wstęp – przekład z oryginału – ekskursy*. Poznań – Warszawa 1971, с. 343-344; L. Stachowiak, *Księga Izajasza II-III (40-66): Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy*. Poznań 1996, с. 341-342; R. H. Fuller, *Zmartwychwstanie Chrystusa // Słownik wiedzy biblijnej* / ред. В. М. Metzger, М. D. Coogan. Warszawa 1999, с. 822.

не щастя, тому грішникам ведеться в цьому житті, а праведники зазнають лиха (Проп. 7:15; 8:14; 9:11).⁹⁸ Такі думки знаходимо на сторінках Нового Завіту (Лк. 6:20; Од. 3:17; 1 Тим. 6:6-10).⁹⁹ Зокрема, *Євангеліє від Луки* трактує бідність як особливу Божу опіку та прихильність. Убога, упокорена людина приготується до вічної батьківщини, натомість багач, внутрішньо прив'язаний до своїх земних благ, іде на засуд.¹⁰⁰ Подібні ідеї знаходимо в *Посланні Якова*, у якому автор протиставляє упривілейований стан убогої людини нікчемному стану багача. Бідна людина має втішатися своїм становищем (Як. 1:9-11; 2:1-7; 5:1-6).¹⁰¹ Терпіння, якого вона зазнає, служить розвитку її особистості (Як. 1:2-4).¹⁰²

Проте ще більшою таємницею (*occultiora*) для Григорія Великого є добробут праведних і бідність негідних.¹⁰³ Добробут праведних, на його думку, є чимось дуже сумнівним, непевним (*incertum valde est*): праведні отримують земні блага або як заохочення до духовного зростання, або ж, згідно зі справедливим, таємним Божим вироком, як нагороду вже тут, на землі, за своє добре життя, що позбавило б їх нагороди в позаземному житті. Ні перше, ні друге припущення, на думку Григорія Великого, неможливо ні довести, ні спростувати. Через те, що людський розум не може зрозуміти Божих планів, праведні, володіючи земним достатком, відчувають тривогу, адже він може виявитися їхньою остаточною нагородою. Вони побоюються, що Божа справедливість може помітити в них якийсь укритий гріх і, збагачуючи зовнішніми дарами, відкине від внутрішніх.¹⁰⁴ Земний достаток непокоїть праведних ще й тому, що, володіючи благами цього світу, вони мимоволі з ним еднаються, хоч цього не бажають. Вони вважають, що коли б володіння благами світу ані найменшою мірою не поєднувало їх із ними, то небезпеки, що світ використає їх (праведних) у своїх цілях, не існувало б.¹⁰⁵

Розглянемо тепер таємницю відсутності дочасних благ у грішників. Тут Григорій теж пропонує два можливі пояснення: або ці люди зазнають невдач, щоб через страждання внутрішньо перемінитися та уникнути вічної муки, або це є початком їхньої пекельної карі.¹⁰⁶ На думку Григорія

⁹⁸ Див.: В. Gordon. *The Economic Problem*, с. 41-42, 34.

⁹⁹ Див.: J. L. Houlden. *Ethics*, с. 89-90.

¹⁰⁰ Див.: В. Gordon. *The Economic Problem*, с. 62-64; R. Schnackenburg. *Nauka moralna*, с. 114-116.

¹⁰¹ Див.: В. Gordon. *The Economic Problem*, с. 60; J. L. Houlden. *Ethics*, с. 89-90.

¹⁰² Див.: В. Gordon. *The Economic Problem*, с. 60-61.

¹⁰³ Див.: *Moralia* V, 1, 1.

¹⁰⁴ Див.: Там само V, 1, 1; VIII, 24, 41; *Hom. Ev.* II, 40, 6.

¹⁰⁵ Див.: *Moralia* V, 3, 5. Поп.: R. E. McNally. *Gregory the Great (590-604) and His Declining World // Archivum historiae pontificiae* 16 (1978) 22-23.

¹⁰⁶ Див.: *Moralia* V, 1, 1.

Великого, можливе і перше, і друге. Він звертає увагу на те, що Божа благодать інколи посилає утиски людині, яка любить земні блага, аби, знаючи терпіння, вона перемінилася.¹⁰⁷ Тоді людину, зіпсутою злою волею, виправляють невдачі.¹⁰⁸ Однак не завжди страждання веде людину до внутрішньої переміни. Григорій Великий стверджує, що воно може бути й початком вічної муки негідних людей.¹⁰⁹

Підсумовуючи, підкреслимо, що Григорій Великий детально розглядає тему наявності і відсутності дочасного добробуту в житті праведних і неправедних для того, аби допомогти людині визначити своє ставлення до земних благ. Гідні люди займають належну позицію у ставленні до земних благ, вважаючи, що людина повинна використовувати ці блага як засіб для задоволення життєвих потреб; вони вживають ці блага в добрих цілях, так що володіння ними наближує їх до Бога. Натомість негідні люди вважають, що дочасні дари мають найвищу цінність, прив'язуються до них і починають їм немовби служити. Вони роблять усе, щоб здобути ці блага, а здобувши – негідно використовують, кінцевим наслідком чого є пекельне терпіння. Якщо ж у праведних людей нема необхідних земних благ, то вони не падають духом, а навпаки, надалі залишаються вірними Богові, чим доводять, що їхній дух не прив'язаний до дочасних благ. Натомість неправедних занепад їхнього добробуту ламає і нищить, а це доводить, що вони узалежені від дочасних благ. Таким чином, Григорій Великий доводить, що кожній людині – чи має вона земний добробут, чи ні – необхідно остерігатися путі неправедних, натомість приклад праведних варто наслідувати.

Oleksandr Kashchuk

MATERIAL WEALTH IN THE LIVES OF THE RIGHTEOUS AND UNRIGHTEOUS IN THE TEACHINGS OF GREGORY I (THE DIALOGIST)

The article deals with the views of the Pope Gregory I concerning righteousness and unrighteousness in relationship to material wealth and how their presence or absence might influence both categories of individual; also discussed are his hypotheses relating to the presence or absence of conditions of material well-being in the lives of righteous and unrighteous persons.

¹⁰⁷ Див.: Там само XXVII, 13, 25.

¹⁰⁸ Див.: Там само XXXIV, 2, 4; V, 41, 73.

¹⁰⁹ Див.: Там само XV, 58, 69.